

Elżbieta Sozańska

Rodzina jako środowisko wychowania w wartościach

Łódzkie Studia Teologiczne 23/3, 39-51

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

S. ELŻBIETA SOZAŃSKA USJK

Wyższe Seminarium Duchowne w Łodzi

RODZINA JAKO ŚRODOWISKO WYCHOWANIA W WARTOŚCIACH

*Najlepsze wychowanie zawarte w przestroгах i ustnych przepisach
na nic się nie zda, jeżeli dzieci co innego widzą w przykładzie.*

Jędrzej Śniadecki

Słowa kluczowe: rodzina, definicje rodziny, funkcje rodziny, rodzina jako środowisko wychowania, postawy rodzicielskie, modele wychowania, wartości, tradycje i zwyczaje, rytuały, atmosfera

1. Wstęp. 2. Definicja rodziny. 3. Funkcje rodziny. 4. Modele wychowania. 5. Rodzina wychowująca w wartościach. 6. Zakończenie

1. WSTĘP

Każdy człowiek pojawia się na świecie w pewnym określonym środowisku społecznym, a jego przedstawiciele mają na niego największy wpływ. To, kim stanie się w przyszłości, w dużej mierze zależy od tego pierwszego środowiska, najczęściej od rodziny, a szczególnie od poziomu jej funkcjonowania. Doświadczenie uczy, że na kształtowanie się osobowości młodego człowieka ma wpływ przede wszystkim to, w jakiej rodzinie się urodzi, jaka jest jej kultura, uznawane wartości i priorytety, jakie realizują style wychowania oraz postawy rodzicielskie przyjmują rodzice. Ponieważ rodzina oddziałuje na jednostkę najdłużej i pozostawia w niej najgłębsze ślady, ponieważ w rodzinie tworzą się pierwsze więzi emocjonalne, rodzą się uczucia, dziecko, uczestnicząc w życiu rodziny, powinno poznawać wzory zachowań, normy czy zasady postępowania społecznego. Młody człowiek, będąc częścią rodziny, przyswaja sobie wiedzę o otaczającym go świecie i to od niej zależy późniejsze jego postępowanie, rozumienie otaczającej go rzeczywistości.

2. DEFINICJA RODZINY

Z pojęciem „rodzina” można się spotkać zarówno w języku codziennym, jak i naukowym. Rodzina definiowana jest jako para małżeńska, która ma i wychowuje co najmniej jedno dziecko. Tradycyjny model rodziny jest następujący: mama – tata – dziecko, a powszechnie uważa się, że kobieta i mężczyzna, którzy nie mają dzieci, są małżeństwem nie rodziną.

W ujęciu naukowym można spotkać różne definicje rodziny. Oto kilka z nich:

- H. Cudak przyjął tezę, iż „rodzina stanowi podstawowe i jednocześnie pierwotne środowisko opiekuńczo-wychowawcze i socjalizacyjne dziecka, począwszy od jego urodzenia, i uczestniczy w większym bądź mniejszym stopniu w poszczególnych jego fazach rozwojowych”¹.
- Według S. Kawuli, „rodzina stanowi *wewnętrzny świat*, jednak podlega wpływom z zewnątrz, które docierają tam różnorodnymi kanałami i kształtują społeczny i indywidualny system wartości oraz norm zachowania się społecznego poszczególnych członków”².
- „[...] rodzina, związek naturalny, pierwotny w stosunku do państwa czy jakiegokolwiek innej wspólnoty, posiada swoje własne, niezbywalne prawa, rodzina, będąca czymś znacznie więcej niż tylko zwykłą jednostką prawną, społeczną czy ekonomiczną, stanowi wspólnotę miłości i solidarności, jedyną pod względem możliwości nauczania i przekazywania wartości kulturalnych, etycznych, społecznych, duchowych i religijnych, istotnych dla rozwoju i powodzenia własnych członków oraz społeczeństwa, rodzina jest miejscem spotkania różnych pokoleń, które pomagają sobie wzajemnie w osiąganiu pełniejszej mądrości życiowej oraz w górze praw poszczególnych osób z wymaganiami życia społecznego [...]”³.

Z przytoczonych określeń wynika, że rodzina jest grupą społeczną, która, dążąc do pewnych celów, ma do spełnienia ważne zadanie we wspólnocie ludzkiej. Poza tym każda rodzina ma swoje tradycje, zwyczaje, nawyki oraz niepowtarzalną atmosferę, które formują nową jednostkę społeczną.

Stąd wydaje się nie bez znaczenia fakt, w jakiej rodzinie rozwija się nowa osoba. Literatura przedmiotu podaje różne typologie rodzin, poniżej podano podział na podstawie ich opisu przez F. Adamskiego⁴.

1. Rodzina pełna – w której mężczyzna i kobieta związani są węzłem małżeńskim (sakramentalnym i cywilnym), połączeni są silną więzią emocjonalną, mieszkają razem i wspólnie wychowują swoje dzieci. Rodzina taka może mieć różnorodny obraz:

- rodzina zdrowa, wydolna wychowawczo oraz w dobrej sytuacji materialnej;
- rodzina zdrowa, lecz biedna, w złej sytuacji materialnej;
- rodzina zdrowa, wydolna finansowo, lecz niewydolna wychowawczo;

¹ Por. H. Cudak, *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1999, 5.

² Por. S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 1997, 50.

³ Zob. http://www.worldcongress.pl/docs/pl/doc/karta_praw_rodziny.doc

⁴ Por. F. Adamski, *Wychowanie w rodzinie*, Kraków 1991, 34–57 oraz T.E. Olearczyk, *Rodzina i szkoła*, Wychowawca 3 (2000), 16.

- rodzina zdrowa, niewydolna wychowawczo, biedna;
- rodzina zdrowa psychicznie i moralnie, lecz z nękającymi ją chorobami przewlekłymi, chorymi lub upośledzonymi dziećmi;
- rodzina zagrożona patologią;
- rodzina patologiczna.

2. Przeciwnościem wyżej opisanej rodziny pełnej jest rodzina niepełna, czyli taka, w której rolę wychowawczą wobec dzieci sprawuje tylko jedno z małżonków. Model takiej rodziny to: dziecko – matka, dziecko – ojciec i przyjąć może następujący obraz:

- niepełna pozytywna, zdrowa, wydolna wychowawczo, stabilna, zamożna;
- niepełna pozytywna, wydolna wychowawczo, w złej sytuacji finansowej;
- niepełna zagrożona, z różnymi trudnościami;
- niepełna patologiczna.

Specyficznym rodzajem rodziny niepełnej jest także rodzina zastępcza, która zajmuje się wychowaniem i rozwojem dzieci, których rodzice nie są w stanie wychowywać, bądź zmarli. Kolejnym typem jest rodzina samotnej matki, gdzie najliczniejszą grupę stanowią wdowy samotnie wychowujące dzieci, kobiety rozwiedzione lub panny z dziećmi.

Odminną kategorię rodziny stanowią rodziny zrekonstruowane, gdzie rodzic zawarł powtórny związek małżeński, a w rodzinie wychowują się dzieci: z różnych związków, z poprzednich związków oraz z aktualnego, opuszczone przez ojca lub matkę z poprzedniego, ale nie z pierwszego związku małżeńskiego. Specyficzną formą rodziny jest konkubinaty (nieformalny związek), gdzie proces wychowawczy będzie zależeć od tego, kim są ludzie go tworzący.

Dla dzieci żyjących w różnych typach rodzin ważne jest przede wszystkim, aby rodzinę charakteryzował silny związek emocjonalny pomiędzy dziećmi a rodzicami. Istotne jest również, aby niezależnie od typu rodziny zostały zaspokojone ich potrzeby biologiczne i psychiczne⁵.

3. FUNKCJE RODZINY

Rodzina jako grupa społeczna pełni określone funkcje, a więc zadania, które realizuje i spełnia na rzecz swoich członków oraz wobec społeczeństwa. Funkcje rodziny są liczne, ale w literaturze podaje się typologię najczęściej funkcję Z. Tyszkowski, który wyodrębnia cztery główne funkcje rodziny, a w zakresie każdej funkcji wyróżnia swego rodzaju podgrupy. Są to⁶: prokreacyjna, gospodarcza, opiekuńcza oraz wychowawcza (socjalizacyjna). Ta ostatnia przejawia się m.in. we wprowadzaniu członków rodziny w szeroko rozumiane życie społeczne, łącznie z językiem ojczystym, obyczajami, wzorami zachowań i wartościami kulturowymi.⁷

⁵ Por. T.E. Olearczyk, art.cyt.

⁶ Por. F. Adamski, *Wychowanie...*, dz.cyt., 47–57.

⁷ W. Skarbek, *Wybrane zagadnienia socjologii ogólnej i socjologii edukacji*, Piotrków Trybunalski 2003, 108.

I chociaż wszystkie funkcje są ważne i konieczne, aby dobrze i bezpiecznie wychować dojrzałą osobę, to jednak szczególną rolę przypisuje funkcji wychowawczej, której prawidłowe spełnienie polega na⁸:

- zaspokajaniu podstawowych potrzeb biologicznych i psychospołecznych dziecka (potrzeb bezpieczeństwa, miłości, przynależności, uznania);
- dostarczaniu pożądanych społecznie wzorów zachowań;
- przekazywaniu i przyswajaniu wartości, norm i zasad współżycia w danym społeczeństwie;
- umożliwieniu dzieciom aktywnego udziału w różnego rodzaju czynnościach i obowiązkach domowych;
- rozwijaniu i rozszerzaniu kontaktów międzyludzkich (pogłębianie więzi emocjonalnej z krewnymi).

Pełnienie funkcji wychowawczej przez rodziców wymaga także wprowadzenia młodego człowieka w świat kultury (materialny oraz duchowy dorobek ludzkości), przygotowania do samodzielnego życia przez wyrabianie postawy twórczej i współuczestniczącej w otaczającym świecie. Wychowawcze oddziaływanie rodziny jest problemem złożonym i daleko wykracza poza świadome przekazywanie wskazań, pouczeń oraz zaleceń. To także, a może przede wszystkim tworzenie dziecku pierwszego obrazu świata, jego porządku, stosunków ludzi wobec siebie, ich stosunku do branych na siebie obowiązków, ich sposobów przekazywania życia⁹.

4. MODELE WYCHOWANIA

Rodzina może pełnić funkcje wychowawcze w różnoraki sposób, który będzie się przejawiał na zewnątrz określonym stylem wychowywania młodego człowieka. Najczęściej wyróżniana są trzy style wychowania: demokratyczny, autokratyczny oraz liberalny. Literatura podaje także czwarty styl wychowania: niekonsekwentny, zwany także okazjonalnym. Poniżej podano bardzo ogólny zarys każdego ze stylów¹⁰.

1. Styl demokratyczny polega na nawiązaniu przez rodziców przyjacielskich kontaktów z dziećmi, umożliwieniu im podejmowania decyzji w sprawach rodzinnych, odwołaniu się do ich samodzielnej aktywności. Rodzice zachęcają swoje dzieci do podejmowania decyzji, uczą je liczyć się ze zdaniem innych. Wiąż emocjonalna dziecka z rodzicami jest silna, charakterystyczną cechą są tu uczucia pozytywne, zaufanie, sympatia oraz życzliwość. Wymagania są dostosowane do możliwości dziecka. Zna ono zakres swoich obowiązków i zadań, które nie zostały mu narzucone, lecz dobrowolnie je przyjęło (z własnej chęci lub dlatego, że wyjaśniono mu konieczność ich podjęcia dla dobra całej rodziny). W stylu tym jako środki wychowawcze stosuje się przede wszystkim nagrody, rodzice posługują się perswazją, tłumaczeniem niewłaściwego postępowania, a także odwołują się do uczuć dziecka.

⁸ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2004, 311.

⁹ Por. H. Izdebska, *Rodzina jako środowisko życia i wychowania*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1998, nr 8, 169.

¹⁰ Por. M. Łobocki, dz.cyt., 312–316.

2. Styl autokratyczny charakteryzuje się dużym dystansem między rodzicami a ich dziećmi (rodzice nie wnikają w potrzeby wewnętrzne dzieci, a kierują nimi przez nadmierne polecenia i nakazy). Rodzice uznają tylko własną rację i nie tolerują najmniejszego sprzeciwu dziecka, a decyzje dotyczące spraw danej rodziny podejmują wyłącznie rodzice. Taki styl wychowania może mieć różne formy: surowego nadzoru, stosowania silnych środków represji, ujawniania dziecku zyczliwości z zachowaniem czynnej i systematycznej kontroli nad jego działaniami. Autokratyczny styl wychowania nie pozwala na osiągnięcie pozytywnych efektów na polu kształtowania osobowości dziecka. Dziecko wychowane w stylu autokratycznym przejmuje od rodziców wzorce postępowania, zachowuje się despotycznie wobec kolegów, albo też w niektórych przypadkach staje się zastraszone, niezdolne do samodzielnego działania, co spowodowane jest przez ciągle wykonywanie rozkazów i poleceń rodziców, albo dziecko buntuje się przeciw ciąglemu przymusowi, staje się agresywne wobec swojej rodziny.

3. Styl liberalny polega na pozostawieniu dzieci samym sobie, nie ingerowaniu w ich sprawy, tolerowaniu aspołecznych zachowań. W przypadku drastycznego naruszenia norm społecznych przez dziecko rodzice łagodnie interweniują i usprawiedliwiają go przed otoczeniem. Styl ten stwarza warunki swobodnej aktywności oraz spontaniczności dziecka, które w rodzinie zajmuje najwyższą pozycję, a rodzice chętnie spełniają jego zachcianki. Rodzice przyjmują założenie, że dziecku należy pozostawić całkowitą swobodę, nie należy hamować jego aktywności i spontanicznego rozwoju, wystarczy tylko stworzyć mu odpowiednie warunki do zabawy, nauki, trzeba zaspokoić jego potrzeby materialne, otoczyć dziecko czułością i miłością, co sprawi, że jego zainteresowanie różnymi sprawami okazywane będzie wtedy, gdy samo dziecko tego zażąda.

4. Styl niekonsekwentny polega na braku spójności w sposobach oceny oraz kontroli zachowania się dziecka, charakteryzuje się zmiennością i przypadkowością oddziaływań na jednostkę. Rodzice skrajnie reagują na poczynania ich dziecka, czasami nie zwracają uwagi na jego postępowanie, a kiedy indziej surowo za nie karzą, okazują dziecku czułość i darzą je zainteresowaniem, aby później zachować się wobec niego obojętnie, lub nawet wrogo. Często rodzice stosują obietnice, których nie są w stanie dotrzymać, albo dają niezasłużone prezenty¹¹.

Wymienione i opisane style wychowania są ważnym czynnikiem, który kształtuje osobowość jednostki. Czynniki te nabiera właściwego znaczenia dopiero w powiązaniu z postawami rodziców, z więzią emocjonalną, a także z atmosferą, jaka panuje w rodzinie¹². Pozytywne postawy rodzicielskie przyczyniają się do zaspokajania potrzeb psychospołecznych dziecka poprzez: akceptację dziecka, która wpływa na kształtowanie się umiejętności nawiązywania trwałych więzi emocjonalnych. Współdziałanie z dzieckiem, uznawanie swobody oraz aktywności, stosownie do wieku jednostki – wzbudzana ufność do rodziców, a poszanowanie praw dziecka – rozwija w nim lojalność wobec osób dla niego znaczących. Natomiast negatywne

¹¹ Por. M. Przetacznikowa, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1986, 445.

¹² Por. W. Skarbek, *Wybrane zagadnienia socjologii ogólnej i socjologii edukacji*, Piotrków Trybunalski 2003, 115.

postawy rodzicielskie, które uniemożliwiają zaspokojenie potrzeb psychofizycznych dziecka, to przede wszystkim: odtrącenie go przez rodziców (co może być przyczyną zachowań agresywnych), unikanie kontaktu – doprowadza dziecko do chwiejności emocjonalnej; nadmierną ochronę dziecka – opóźnia proces dojrzewania psychicznego oraz społecznego; stawianie dziecku nadmiernych wymagań – wywołuje niepokój, uległość, niemożność koncentracji.

5. RODZINA WYCHOWUJĄCA W WARTOŚCIACH

Rodzina jest podstawowym, najkorzystniejszym i najbardziej znaczącym środowiskiem życia dziecka, ponieważ jest ono w nim darzone uczuciem, pielęgnowane, poddawane wpływowi wychowawczym. W rodzinie dziecko zaczyna poznawać otaczający świat i nawiązywać w nim kontakty, w niej rozwija się emocjonalnie w okresie największej psychicznej plastyczności. W niej dziecko uczy się podstawowych umiejętności życiowych, kształtuje swoją osobowość, nabiera przekonań o świecie, o jego wartościach i zasadach życia, tu formuje się jego tożsamość i wzorce zachowań¹³.

Do najważniejszych czynników tkwiących w środowisku rodzinnym, które zapewniają prawidłowy rozwój i wychowanie dziecka, zaliczyć można¹⁴:

- świadomość wychowawczą rodziców,
- atmosferę w rodzinie, charakteryzującą się poczuciem więzi, umiejętnością współżycia i współdziałania, wzajemnym szacunkiem i zrozumieniem,
- umiejętność organizowania procesu wychowania w rodzinie,
- umiejętność łączenia wychowania w rodzinie z innymi formami oddziaływania wychowawczego, zwłaszcza z przedszkolem.

Rodzinne środowisko wychowawcze tworzą matka, ojciec, dziecko/dzieci oraz to, co określa się mianem klimatu rodziny¹⁵. Na klimat rodziny składają się miłość okazywana członkom rodziny, urzeczywistnianie wartości, a także postawy wobec dziecka rodziców i innych dorosłych przybywających do domu, ważnych wydarzeń życiowych jednostkowych i społecznych oraz życia ludzkiego. Środowisko wychowawcze to także metody i techniki, którymi posługują się rodzice i dzieci, chcąc osiągnąć jakiś osobisty czy pozaosobisty cel¹⁶.

Atmosfera życia w środowisku rodzinnym ma zasadnicze znaczenie w tworzeniu się osobowości dziecka. To ona m.in. kształtuje życie emocjonalne dziecka, jego postawy i motywacje do działań¹⁷.

Nie da się jednak mówić o wychowaniu, wyłączając zagadnienie wychowania do wartości, które stanowi centrum każdego programu i działania wychowawczego.

¹³ Por. E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006, 111.

¹⁴ Por. H. Cudak, dz.cyt., 214–215.

¹⁵ Por. K. Ostrowska, M. Ryś, *Wychowanie do życia w rodzinie*. Warszawa 1999, 156–160.

¹⁶ Por. tamże.

¹⁷ Por. A. Sorkowicz, *Wychowanie w rodzinie – w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Rodzina: Historia i współczesność*, red. W. Korzeniowska, U. Szuścik, Kraków 2006, 51.

Jeżeli za wartość uznajemy coś, co jest szczególnie cenne, to wartość może być celem – i wtedy stanowi wartość wyższą, może też być środkiem do celu – i jako taka ma status wartości niższej. Niektóre wartości mają charakter bezwzględny, inne – względny. Odkrywanie wartości bądź ich nadawanie ma u swoich podstaw proces wartościowania. W rodzinie dokonuje się również proces socjalizacyjny, związany ze zjawiskiem dziedziczenia wartości oraz zaadaptowania ich do czasu teraźniejszego, to właśnie rodzina przechowuje i przekazuje następnym pokoleniom zrąb wartości¹⁸. Cele wychowania rodzinnego zależą od tego, co dla rodziców stanowi wartość najwyższą, co w ich systemie zajmuje hierarchicznie najwyższe miejsce: Bóg, człowiek, dobra materialne, pieniądze, władza, sława, sztuka, przyjemności, nauka, szczęście rodzinne. Dziecko najpierw nieświadomie, przez naśladownictwo i empatię, dążąc do nagrody, z czasem coraz bardziej świadomie, chcąc zadowolić innych – wartościuje rzeczywistość według przyswojonych standardów. Nie ma więc w jego rozwoju momentu wolnego od wpływów na wartościowanie. Naturalna rola dorosłych w tym procesie, to dostarczanie jasnych, zrozumiałych kryteriów, konsekwentne wobec deklarowanych wartości reakcje i zachowania, a równocześnie cierpliwe wyjaśnianie, dyskutowanie racji, stopniowe pozostawianie coraz większej przestrzeni na własne próby wartościowania¹⁹. Wychowanie do wartości powinno prowadzić stopniowo, przez tworzenie warunków doświadczania stabilnego systemu wartości, do zrozumienia, że stabilność ta jest możliwa i potrzebna, że należy ją przemyśleć i na nowo zweryfikować na potrzeby własnego, dojrzałego życia. Człowiek pozbawiony wychowania do wartości pozostaje na etapie standardów hedonistycznych i konformistycznych. Wybiera i wartościuje ze względu na przyjemności i korzyści. Nie tylko nie potrafi, ale nie zdaje sobie sprawy, że może wybierać samodzielnie, że jest za te wybory osobiście odpowiedzialny²⁰.

Wychowawczo potrzebne są takie sytuacje, tak zaaranżowane warunki, które mogą wyostrzyć pożądane wartości, związać je z konkretnym przeżyciem. Szczególnie ważnym środowiskiem pod tym względem jest rodzina – miejsce najbardziej naturalnych, codziennych, nacechowanych uczuciem doświadczeń²¹. Każda rodzina ma i powinna mieć swoje sposoby wyostrzania ważnych wartości. Ważność poszczególnych jej członków powinny podkreślać domowe zwyczaje obchodzenia różnych okazji związanych z ich „świętami”, osiągnięciami, specjalnymi okazjami. Specjalną troską i staraniem powinny być otoczone w rodzinie osoby słabsze. Chronić należy, jako wartość, czas wspólnych rodzinnych spotkań, rozmów, wspólnego wypoczywania. One uczą wartości ofiarnej miłości i prawdziwej przyjaźni, odpornej na trudne problemy i emocje. Do tego niezbędne są elementarne warunki, np. stół, przy którym wszyscy mogą zasiąść. To w rodzinie można wychować do szacunku dla rodzinnych

¹⁸ Por. E.B. Hurlock, *Rozwój dziecka*, Warszawa 1969, 394–396.

¹⁹ Por. Seria: *Edukacja aksjologiczna*, red. K. Olbrycht, t. 1–4, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego; zob. t. 1: *Wymiary – kierunki – uwarunkowania. Odpowiedzialność pedagoga*, Katowice 1994, 153.

²⁰ Por. K. Olbrycht, *Dlaczego boimy się wartości w wychowaniu?*, *Edukacja i Dialog* 2000, nr 2, 26–32.

²¹ Por. tamże.

pamiątek, będących zmaterializowaną wartością życia rodzinnego (zdjęcia, wykonane własnoręcznie przedmioty). Od rodziny powinno się zaczynać uczenie języka wartości, np. zwracania się do siebie z miłością, szacunkiem, serdecznością.

Innymi polami sprzyjającymi temu zakresowi wychowania do wartości są sztuka, odbierana i tworzona, ale również mądrze wprowadzana obrzędowość, podkreślająca znaczenie symboli związanych z wartościami, zrozumiałe i zasadne świętowanie wartościowych okazji, budząca radość – zabawa. Rodzina jest miejscem inkulturacji²², czyli przekazuje kulturę narodu, ale ma i przekazuje również własną specyficzną kulturę rodzinną, która wyrasta z kultury narodu i społeczności lokalnej. Stanowi pomost między płaszczyzną rodzinną i społeczną oraz narodową. Do kultury rodzinnej należy zaliczyć przede wszystkim wartości kultywowane w danej wspólnocie, normy i wzorce zachowań, zwyczaje i rytuały, a także symbole i słowa. Słowo jest podstawowym nośnikiem kultury, wskazuje na wartości, idee, uczucia. Ważne dla kultury duchowej są również rytuały rodziny. W kulturze polskiej obserwuje się bogactwo rytuału rodzinnego, związanego zwłaszcza z obyczajowością świąteczną, która odnosi się bezpośrednio lub pośrednio odwołuje do symboliki religijnej, np. święta religijne i ich bogata oprawa, obchodzenie świąt rodzinnych związanych z sakramentami – chrztem, Pierwszą Komunią, ślubem, święczeniami kapłańskimi, śmiercią. Rytuały te nie tylko stanowią duchowe bogactwo i dziedzictwo kulturowe narodu, ale mają olbrzymi walor wychowawczy. Polega on na przekazywaniu wartości, których wyrazem są rytuały, np. wartości religijnych czy uczuć rodzinnych, wspólnotowości, wartości estetycznych. Rodzina tworzy rytuał, ale rytuał kształtuje również rodzinę²³.

Obserwuje się również zmiany w obyczajowości domowej. Pewne zwyczaje ulegają zapomnieniu, a inne pojawiają się, np.: Dzień Babci i Dziadka. Zmiany mają jednak także swój negatywny wydźwięk – przewaga przygotowań materialnych nad religijnymi podczas świąt, dominacja środków masowego przekazu podczas spotkań rodzinnych, królowanie alkoholu na stole itp. Również rytuały związane z tak zasadniczymi momentami, jak narodziny i śmierć uległy pewnym niekorzystnym zmianom, odbywają się bowiem w wyspecjalizowanych instytucjach, nie zaś w domu rodzinnym.

Najważniejsze jednak w kulturze rodziny są zwłaszcza wartości moralne, dlatego istotne jest stawianie na czele hierarchii wartości duchowych, pozwalających młodemu człowiekowi stawać się coraz bardziej osobą²⁴. Niezastąpionym doświadczeniem w tej sferze jest własne, konkretne działanie na rzecz danej wartości. Najważniejsze jest działanie wymagające trudu, czasu, pracy nad sobą, które poprzez świadome odrzucanie kierowania się przede wszystkim przyjemnością lub konformizmem prowadzi stopniowo do niezależności w formułowaniu sądów i podejmowaniu decyzji. Warunkiem skuteczności wytrwałych działań na rzecz uznanych wartości jest odpowiednio ukształtowany charakter. Pozwala on, mimo trudności, chwiejnej motywacji, presji otoczenia wiernie trwać przy odkrytych i wybranych

²² Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny*, Lublin 2002, 68–74.

²³ Por. W. Jacher, *Czym jest socjalizacja w rodzinie?*, Problemy Rodziny 2002, nr 1, 36–38.

²⁴ Por. K. Ostrowska, M. Ryś, dz.cyt., 154–155.

wartościach. Moralne nakazy rodziców zawsze symbolizują wartości, które później decydują o postawie życiowej dziecka w jego życiu dorosłym, a systemy wartości reprezentowane przez rodziców są dla dziecka w jego życiu dorosłym swoistym kodeksem norm, które określają, co wolno, a co jest zakazane, co dobre, a co złe²⁵. W domu rodzinnym młoda jednostka poznaje sposoby reagowania i zachowania w określonych sytuacjach, nabywa ogłady i kulturowego zachowania się w każdej sytuacji. To właśnie w rodzinie uczy się poszanowania innych, zainteresowania ich potrzebami, szacunku dla wspólnie ustalonych reguł postępowania, przestrzegania praw innych i swoich obowiązków²⁶.

Obok tej pracy wychowawczej drugą ważną drogą przyswajania wartości jest kontakt z ludźmi przedstawiającymi sobą wybrane wartości i wiernymi uznawanym wartościom. Życie konkretnych ludzi, którzy konsekwentnie starają się postępować zgodnie z przyjętą postawą życiową, staje się jej uwiarygodnieniem. Ich przykład, świadectwo, jeśli oceniamy je pozytywnie, uwyrażniają pożądane wartości, pozwalają ich doświadczyć w praktyce, pokazują ich konsekwencje, zachęcają do naśladownictwa, dodają odwagi. Dlatego niezbędne w wychowaniu do wartości jest odwoływanie się do osobowych wzorców, prawdziwych autorytetów. Mogą to być bohaterowie literaccy czy filmowi, ale najważniejszą rolę pełnią prawdziwi ludzie żyjący lub ci, którzy już odeszli. Sami wychowawcy, będąc najbliższym przykładem, modelem, muszą być świadomi, że niosą sobą określony świat wartości, nigdy nie są neutralni, ponieważ mogą zaświadczać o wartościach lub je kompromitować²⁷.

Źródłem poważnych trudności wychowawczych może być, niestety, coraz częstsza dziś sytuacja, że w najbliższym otoczeniu małego dziecka funkcjonuje na co dzień wiele różnych osób, niosących sobą różne wpływy i nadających różne, często niespójne komunikaty (np. zmieniające się opiekunki), a i rodzice nie zawsze prezentują podobne kryteria oceny. Przy braku konsekwencji tych oddziaływań umacniają się standardy konformistyczne. Jeśli nie ma jasnych reguł, zrozumiałych kryteriów, trzeba cały wysiłek włożyć w odgadnięcie intencji wychowawcy i osiągnięcie jego zadowolenia. Zmiana wychowawcy lub sytuacji oznacza potrzebę zmiany kryteriów.

Praktyka naturalnego wychowania wzmacnia głównie wartości materialne i środki, które mogą je zapewnić. Rozmowy w domach rodzinnych, coraz krótsze z braku czasu, koncentrują się najczęściej na zdobywaniu pieniędzy, a plany rodzinne – na ich wydawaniu, a motywowanie zaś młodego pokolenia do wysiłku sprowadza się do roztaczania perspektywy dobrobytu materialnego bądź straszenia życiową beznadzieją. Tak pesymistyczna diagnoza jest jednak wyraźnie jednostronna. Popularność różnych form wolontariatu, ofiarność i entuzjazm w czasie akcji charytatywnych, bezkompromisowość młodzieży w ocenie oficjalnych autorytetów czy ludzi zaufania publicznego, ujawniające się przy różnych okazjach potrzeby duchowe, to wszystko zjawiska wskazujące na tęsknotę za prawdziwymi wartościami,

²⁵ Por. W. Jacher, art.cyt.

²⁶ Por. J.A. Pielkowa, *Dom rodzinny*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1998, nr 6, 7.

²⁷ Por. K. Drabik, *Wychowanie moralne w dobie kryzysu tożsamości*, Wychowanie na co Dzień 1998, nr 6, 24–26.

którym warto być wiernym, poświęcić wysiłek, związać z nimi życiowe plany. Być może to pokolenie dorosłych, rodziców i wychowawców ma zbyt mało siły, determinacji, odwagi, by przekazywać wychowankom wartości, które trzeba by uwiarygodnić własnym życiem.

Współczesna cywilizacja wydaje się pogrążyć w chaosie wartości i kryzysie wychowania²⁸. Podważa się jego sens, szanse uzgodnienia celów, racje programowego preferowania jakichś wartości. Osłabiana coraz wyraźniej rodzina nie jest w stanie zapewnić stabilnych podstaw wychowania, spełnić roli pozytywnego środowiska wychowawczego. Dorośli zarówno najbliżsi, jak inni obecni w otoczeniu dziecka kierują się w wartościowaniu głównie standardami hedonistycznymi i konformistycznymi, ponieważ to one zapewniają doraźną satysfakcję, przyjemność, zysk. To samo zjawisko przenosi się w konsekwencji na pokolenia wychowywane, gdzie z coraz większą bezwzględnością dąży się do przyjemności, satysfakcji, różnego rodzaju zysków i profitów. Proces wartościowania został w taki, a nie inny sposób ukształtowany. Ten kształt stale jest wzmacniany przez media, przekazujące porządek wartości, w którym wyżej stawia się wartości niższe, użytecznościowe, instrumentalne niż wartości wyższe, duchowe. Przekazywana prawda o człowieku i jego wartościach nie jest prawdą o osobie ludzkiej, jej rozwoju i celach, jest to raczej obraz istoty skazanej na walkę o sukces lub przynajmniej przetrwanie, samotnej w groźnym świecie, gdzie drugi jest konkurentem i wrogiem o złych intencjach bądź przedmiotem, który można wykorzystać do własnych celów. Spełnienie daje jedynie intensywne przeżywanie przyjemności, na które trzeba stale zdobywać nowe środki i temu podporządkowywać bliskie i dalekie plany życiowe. Wartości, które mogłyby pomóc przeżyć takiej istocie i w takim świecie, nie da się pogodzić nie tylko z wartościami chrześcijańskimi, czy szerszej – osobowymi, ale trudno uzasadnić ich humanistyczny charakter.

Wartości są więc podstawą ocen, stanowią wzorzec, punkt odniesienia przy ocenianiu konkretnych życiowych sytuacji. Stanowią jednocześnie podstawową normę postępowania, ponieważ to właśnie przez ustalone wartości, takie czy inne postępowanie jest zalecane lub zakazane²⁹. Siła i istota wartości polega właśnie na tym, że stanowią one poprzez oceny i normy regulatory ludzkiego postępowania. Stąd tak wielka rola wartości w życiu jednostki, rodziny, społeczeństwa, a ich brak powoduje niejednokrotnie zagubienie w wielu codziennych sytuacjach. Wartości wychowawcze – szczególnie te uniwersalne, jak prawda, miłość, dobro – są drogowskazem postępowania w złożonych sytuacjach życiowych pojedynczych osób jak i społeczeństw.

Na zakończenie kilka refleksji na temat konkretnych sposobów wychowania ku wartościom³⁰. Najważniejszą rolę w tym procesie spełnia rodzina, bo sposób uczenia się oraz respektowania miłości i prawdy zależy głównie od jakości więzi i relacji

²⁸ Por. K. Olbrycht, *Wychowanie a wartości*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukułowicz, M. Nowak, Lublin 1997, 49–51.

²⁹ Por. K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. 1, Kielce 2003, 16.

³⁰ Por. B. Śliwerski, *Wprowadzanie w życie wartościowe*, *Edukacja i Dialog* 2000, nr 3, 10–18 oraz M. Dziewiecki, *Wychowanie ku wartościom*, *Wychowawca* 1998, nr 9, 4–6; 1998, nr 10, 20–21, 1998, nr 11, 12–13.

rodzinnych. Wychowanie ku wartościom dokonuje się nie tylko przez oficjalne rozmowy i pouczenia na ten temat. Najczęściej i najskuteczniej dokonuje się w sposób niemal niezauważalny: poprzez klimat panujący pomiędzy rodzicami a dziećmi, pomiędzy wychowankiem a wychowawcą, poprzez wspólne działanie, poprzez sposoby reagowania na pojawiające się konflikty czy trudności, poprzez treść i styl rozmów, poprzez sposoby wzajemnego odnoszenia się do siebie.

W wychowaniu ku wartościom należy posługiwać się różnymi metodami. Trzeba demaskować antywartości i wartości pozorne, należy konfrontować wychowanka z obiektywnymi konsekwencjami jego zachowań, pozwolić, by cierpiał, gdy postępuje w błędny sposób, gdyż to właśnie dzięki cierpieniu wychowanek uczy się odróżniać dobro od zła, wartość od antywartości. Wszystkie te metody są potrzebne i konieczne. Ale najskuteczniejszą metodą wychowania ku wartościom jest stosowanie metody pozytywnej, czyli zafascynowanie wychowanka życiem w miłości i prawdzie. Zafascynowanie go osobistym przykładem i osobistą satysfakcją, która jest konsekwencją wybierania i czynienia w życiu tego, co wartościowsze, a nie tego, co łatwiejsze czy przyjemniejsze.

6. ZAKOŃCZENIE

Zakładając rodzinę, każdy zastanawia się, jaka ona będzie, jednak wiele odpowiedzi zawiera już sama osoba budująca wspólnotę małżeńską. Zamiłowanie do życia rodzinnego, umiejętności życia w rodzinie i z rodziną związane są z doświadczeniami wyniesionymi z domu rodzinnego, w której spędziło się dzieciństwo i młodość. Ten rodzinny dom tkwi głęboko w każdym z małżonków.

Po przyjściu dziecka na świat, każdy rodzic zastanawia się, „co z niego wyrośnie, kim będzie?” i snuje wizje przyszłości. Pragnie, by jego dziecko było szczęśliwe, mądre i dobre, by jemu i innym z nim było dobrze. To, jakie będzie dziecko, w dużej mierze zależy od nas rodziców, jak my zorganizujemy nasze życie rodzinne, w którym dziecko będzie się rozwijać i wychowywać, a musimy pamiętać, że wychowanie jest sztuką bardzo trudną. Po przyjściu dziecka na świat młodzi rodzice uczą się, jak z nim postępować, jakie stosować metody, jaki przyjąć styl wychowania – te wskazówki można poznać z podręczników, ale należy pamiętać, że nawet najbardziej pedagogiczne wskazania nic nie dadzą, jeśli nie będzie się żyć z dzieckiem na co dzień, jeśli kontakt będzie sporadyczny, okazjonalny i pozbawiony więzi emocjonalnej. „Pędzący do przodu świat” powoduje, że rodzice są coraz bardziej zagonieni, dla rodziny, dziecka mają coraz mniej czasu. Rodziców coraz częściej zastępuje komputer i telewizja, które to wypełniają pustkę dziecka, a przecież ucieczka dziecka w wirtualny świat gier i filmów przepojonych agresją prowadzi do niekorzystnych zmian w jego zachowaniu, do zaburzeń emocjonalnych i do „odwrażliwienia” go, wobec innych osób. Dlatego tak bardzo ważne w życiu rodziny jest życie razem, tworzenie niepowtarzalnej atmosfery domu, która sama już wychowuje. W takiej atmosferze wspólna zabawa i praca, spacer, rozmowy, przytulenia uczą dziecko miłości i otwierają na system wartości funkcjonujący w tej rodzinie. Nie

ma wychowania bez wartości. Wychowanie bez wartości staje się pustym dzwonem, który nawet mimo mocnego rozkołysania nie wyda oczekiwanych dźwięków. Wychowanie musi prowadzić do głębi człowieczeństwa, które jest treścią życia osoby, jej integralnego rozwoju, który ostatecznie jest wyznaczony przez urzeczywistnianie wartości najwyższych i dążenie do Absolutu³¹.

Warunki życia dziecka w rodzinie, sposób, w jakim dziecko jest wychowywane, mają zasadnicze znaczenie, bo doświadczenia i wpływy z tego okresu wyznaczają dyspozycje człowieka dorosłego. Dużą satysfakcją dla rodziców jest, gdy ich dziecko jako dorosły człowiek, oceniając pozytywnie swoje życie, to, czego w nim dokonał, to, jakim był, stwierdzi: „zawdzięczam to rodzicom” lub „wyniosłem to z domu”. Święty Jan Paweł II dostrzegał tę niezwykłą szkołę wychowania, jaką otrzymuje się w rodzinie, dlatego tak pisał w *Liście do rodzin*: „Pośród wielu dróg rodzina jest drogą pierwszą i z wielu względów najważniejszą. Jest drogą powszechną, pozostając za każdym razem drogą szczególną, jedyną i niepowtarzalną, tak jak niepowtarzalny jest każdy człowiek. Rodzina jest tą drogą, od której nie może się on odłączyć. [...] w rodzinie zawdzięcza fakt bycia człowiekiem. A jeśli w tym przyjsciu na świat oraz wychodzeniu w świat człowiekowi brakuje rodziny, to jest to zawsze wyłom i brak nad wyraz niepokojący i bolesny, który potem ciąży na całym życiu”³².

BIBLIOGRAFIA

- Cudak H., *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej 1999.
- Chalas K., *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t.1: *Godność, odpowiedzialność, tolerancja*, Kielce: Wydawnictwo „Jedność” 2003 (wyd. 2, 2006).
- Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa: Wyd. Akademickie ŻAK 2006.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A. W., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 1997.
- Lobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków: Wydawnictwo: Impuls 2004.
- Ostrowska K., Ryś M., *Wychowanie do życia w rodzinie*, Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN 1999.
- Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukułowicz, M. Nowak, Lublin: RW KUL 1997.
- Rodzina: Historia i współczesność*, red. W. Korzeniowska, U. Szuścik, Kraków: Wydawnictwo: Impuls 2006.
- Seria: *Edukacja aksjologiczna*, red. K. Olbrycht, t. 1–4, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego; t. 1: *Wymiary – kierunki – uwarunkowania*, Katowice 1994; t. 2: *Odpowiedzialność pedagoga*, Katowice 1995; t. 3: *O tolerancji*, Katowice 1995; t. 4: *Wybrane problemy przekazu wartości*, Katowice 1999.
- Skarbek W., *Wybrane zagadnienia socjologii ogólnej i socjologii edukacji*, Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie 2003.
- Wilk J., *Pedagogika rodziny*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2002.

³¹ Por. K. Chalas, dz.cyt., 41.

³² Zob. św. Jan Paweł II, *List do rodzin*, nr 2.

FAMILY AS THE ENVIRONMENT OF VALUES EDUCATION

Summary

A family is a social group which is to carry out an important task in human community. Those tasks are various functions which are meant to well and safely bring up a mature person. However, the educational function has a special significance as in this way a young man is introduced into the world of culture, he creates his first world image, its order, attitude to himself, his life and responsibilities.

Every family has their own traditions, customs, habits and atmosphere which form a new social unit. The atmosphere in a family environment has key significance for the formation of child's personality. It shapes child's emotional life, his attitudes and motivations. Socialization process takes place in a family and it is related to the phenomenon of inheriting values. The family stores and conveys basic values to next generations. In family culture the moral values which are represented by parents are particularly important; they are the norm code which defines what is allowed and what is prohibited, what is good and what is evil.

In this process a natural role of adults includes: communicating clear and understandable criteria, reactions and actions which are consistent with declared values, patient explanations, discussing reasons and gradual leaving more and more space for child's own attempts to make his own assessment.

Key words: family, definitions of family, function of family, family as educational environment, parental attitudes, models of education, values, traditions and customs, rituals, atmosphere